

TİASAD

Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi
The Journal of Turk & Islam World Social Studies

Yıl: 5, Sayı: 19, Aralık 2018, s. 151-156

Dr. Öğretim Üyesi Ramazan ATA

Aksaray Üniversitesi İif. İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, ataramazan68@gmail.com

ENDÜLÜS İSLAM MEDENİYETİNİN ANADOLU TÜRK-İSLAM MEDENİYETİNE KATKILARI VE MUHYİDDİN ARABÎ

Özet

Anadolu'nun Türkleşip İslamlaşmaya başladığı XII. ve XIII. asırlarda Endülüs İslam Medeniyeti de zirve dönemini yaşamaktaydı. Endülüs'teki ilmi çalışmalar sonraki dönemde Avrupa'da gerçekleşecek olan Rönesans ve Reform hareketlerinin altyapısını hazırlamaktaydı. Endülüs ve Mağrib âlimlerinin bazıları Türklerin kılıçlarıyla doğudan batıya doğru yaptığını, coğrafyanın tersinden batıdan doğuya doğru kalemleriyle gerçekleştirmektedirler. Başta Muhyiddin Arabî ve Afifüddin Tilimsanî olmak üzere bunlardan bazıları Anadolu'ya geldiler ve Anadolu Türk İslam medeniyetinin gelişimine önemli katkılarda bulundular. XII. ve XIII. asırlar Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması için en kritik dönemler olmuştur. Bu süreci anlayabilmek için dönemin tasavvuf anlayışını bütün boyutlarıyla anlamak gerekir. Bu süreçte en önemli olaylardan birisi Endülüs'ten yola çıkan Muhyiddin Arabî'nin (ö. 1240) uzun ve meşakkatli bir yolculuktan sonra önce Mısır'a ardından kutsal topraklar üzerinden Suriye ve Anadolu'ya gelerek tasavvufi anlayışını bütün bu bölgelere yaymasıdır. Burada onun Endülüs'ün Müslümanların elinden çıkacağını anlayarak, Anadolu'da yerleşmeye çalışan Türklerde gördüğü vatan duygusunu hikmetle yoğuran derin anlayışının büyük tesiri olduğunu düşünmekteyiz.

Muhyiddin Arabî, kendisini Hatemül Evliya olarak görmüş ve görev alanını Avrupa'dan Afrika'ya oradan da Asya'ya taşımıştır. Tarih onun ileri görüşlülüğünü ispat etmiş, onun terk edip doğuya yöneldiği Endülüs kendisinin ayrılmasından kısa bir süre sonra Hıristiyan reconquista'sı tarafından parça parça yutulmuştur. Muhyiddin Arabî gibi bir kişiliğin bu durumu derinden hissedip üzülmemesi mümkün değildir. Yaşadığı dönemde bir taraftan Endülüs'e diğer taraftan Anadolu üzerinden Kudüs'e yönelen Haçlı seferleri ve doğudan gelen Moğolları görek buna karşı kendi açısından bir set çekmek istemiştir. Geliştirdiği

Vahdet-i Vücut düşüncesi ile tasavvufu pasif boyuttan aktif boyuta taşımıştır. Kadim medeniyet alanları olan Irak ve Horasan'da insanları tembelleğe iten tasavvufun Anadolu'da mutasavvıfları cihada yönlendirmesinin sırrını Muhyiddin Arabî'nin bu aşısında aramak daha doğru olur. Endülüs'te yöneticilerle arasına derin bir mesafe koyarak onların hediyelerini bile kabul etmeyen Muhyiddin Arabî'nin şarka geldiği zaman bütün yöneticilerle yakın temas kurması arasındaki bu farklılaşmayı, bu beka ve tecrübe farklılığında aramak gerekir diye düşünmekteyiz. Endülüs'teki bu acı devlet tecrübesi onu bu değişime götürmüştür.

Anahtar Kelimeler: Muhyiddin Arabî, Endülüs, Anadolu, Medeniyet, Vahdet-i Vücut.

THE CONTRIBUTION OF ANDALUCIA ISLAM CIVILISATION TO ANATOLIAN TURK-ISLAM CIVILISATION AND MUHYIDDIN ARABI

Abstract

During XII and XIII century when Anatolia started to become a Turkish land, Endulus Islam Civilization was about its big time. The scientific studies had been made in Andalucia were laying the ground work of upcoming Renaissance and Reform movements. Some of the Andalucia and Magrip Scholars managed to achieve from West towards to East what Turkish conquerors had made from East to West. Pre-eminent of those who contributed that process were Muhyiddin Arabî and Afifüddin Tilimsanî and they came to Anatolia and made a great contribution to Turkization and Islamization of Anatolia. XII and XIII centuries were the critical periods in Turkization and Islamization of Anatolia. In order to understand that period correctly one should fully understand the Sufism of the era. One of the most important events of that time was Muhyiddin Arabî's (ö. 1240) long and tiring expedition from Andalucia firstly to Egypt then to the Holy Lands following Anatolia over Syria consequently spreading his Sufism to this region. It can be assumed that there was great effect of his foreseeing that Andalucia would be lost by Muslims and he confounded wisdom with Turks' sense of homeland.

Muhyiddin Arabî was regarded himself as the last sufi saints and he carried his area from Europe to Africa and finally to Asia. The history showed how prophetic he was when Andalucia, where he had left to rout towards Anatolia, was conquered gradually by Christian reconquista. It was not possible for a person like Muhyiddin Arabî to feel sorry after understanding that situation. He wanted to set a barrier according to himself against the crusader attacks both towards Andalucia and from over Anatolia to Kudus and towards the attacks by Mongolians coming from the east. He carried Sufism from passive to active extent with the help of his ideology of Unity of Existence. It is wiser to look for why Sufism that led people to laziness in the ancient lands such as Iraq and Horoshan whereas it directed Sufism followers to jihad in Anatolia. It can be assumed that it was a result of in difference of his experience which brought him closer to the administrative in Anatolia while he had tried to stay away from the rulers in Andalucia. His that sorrowful experience of government led him such a change.

TİDSAD

Key Words: Muhyiddin Arabî, Andalucía, Anatolia, Civilization, Unity of Existence.

GİRİŞ

İslam Dünyasının en batı ve doğu sınırlarında yer alan Endülüs ve Türkistan özellikle bilimsel çalışmalar yönünden İslam medeniyetinin en orijinal bölgelerini teşkil eder. VIII. asırda aynı anda Türkistan, Hindistan ve Endülüs'e giren Müslüman fatihler buralarda çok parlak medeniyetler meydana getirmişlerdir. XII. ve XIII. asırlar Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması için en kritik dönemler olmuştur. Demek ki, Endülüs'e Musa b. Nusayr ve Tarık b. Ziyad; Türkistan'a Ukbe b. Nafi ve Kuteybe b. Müslim; Hindistan'a Muhammed b. Kasım samimi niyetlerle gitmişlerdir. Bu üç bölgenin de Müslümanlaşmasının ortak yönünü tasavvufi Müslümanlık ve dervişler teşkil eder. Bu süreci anlayabilmek için dönemin tasavvuf anlayışını bütün boyutlarıyla anlamak gerekir. Bu süreçte en önemli olaylardan birisi 1165 yılında İspanya'nın Murcia şehrinde doğan ve eğitimini Sevilla şehrinde alarak 1201-1202 yılında Hac yolculuğu için Endülüs'ten yola çıkan Muhyiddin Arabî'nin (ö. 1240) uzun ve meşakkatli bir yolculuktan sonra önce Mısır'a ardından kutsal topraklar üzerinden Suriye ve Anadolu'ya gelerek tasavvufi anlayışını bütün bu bölgelere yaymasıdır.¹ Burada onun Endülüs'ün Müslümanların elinden çıkacağını anlayarak, Anadolu'da yerleşmeye çalışan Türklerde gördüğü vatan duygusunu hikmetle yoğuran derin anlayışın büyük tesiri olduğunu düşünmekteyiz.

Muhyiddin Arabî, insanî bilimlerin sınırına vardıkdan sonra düşüncelerini dine yöneltti. O'na göre bilimin üstünde bilimi inkâr eden değil aksine bilimi tamamlayan hikmet vardır. Varlığın yaratılış gayesi demek olan hikmet, peygamberimizin hadislerinde de önemli yer tutar ve bilmenin amacı olarak nitelendirilir. Muhyiddin Arabî temel amaç olarak olayları ilahi bakış açısıyla görmeyi hedefler. Bundan dolayı Arabî şöyle der: "*Bilge kişi olayların gidişatını bilendir.*"² Muhyiddin Arabî'ye nisbet edilen Ekberîyye isimli bir tarikat olsa da bu tarikat diğer klasik tarikatlar gibi gelişmemiştir. Bu durum belki de O'nun tarikatlar üstü ve neredeyse bütün tarikatları etkileyen bir şahsiyet olmasıyla ilgilidir.³

Anadolu'nun Türkleşip İslamlaşmaya başladığı XII. ve XIII. asırlarda Endülüs İslam medeniyeti de zirve dönemini yaşamaktaydı. Endülüs medeniyeti döneminin en parlak medeniyetiydi. Bu parlaklığı ile orantılı olarak etkileri de doğuda ve batıda büyük olmuştur. Bu bağlamda bir taraftan İspanya ve Avrupa, diğer taraftan Kuzey Afrika başta olmak üzere İslam coğrafyasının geri kalan kısımları bu medeniyetin tesirlerine maruz kalmıştır.⁴ Endülüs'teki ilmî çalışmalar sonraki dönemde Avrupa'da gerçekleşecek olan Rönesans ve Reform hareketlerinin altyapısını hazırlamaktaydı. Endülüs ve Mağrib âlimlerinin bazıları Türklerin kılıçlarıyla doğudan batıya doğru yaptığını, tersinden batıdan doğuya doğru kalemleriyle gerçekleştirdiler. Başta Muhyiddin Arabî ve Afifüddin Tilimsanî olmak üzere bunlardan bazıları Anadolu'ya geldiler ve Anadolu Türk İslam medeniyetinin gelişimine önemli katkılarda bulundular. Bundan dolayı Anadolu doğu ve batının bir ürünüdür demek yanlış olmaz.

¹ Philip Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, Çev., Salih Tuğ, C. 2, İstanbul, 1980, s. 930.

² Roger Garaudy, *İnsanlığın Medeniyet Destanı*, Çev. Cemal Aydın, İstanbul, 2007, s. 121.

³ Mustafa Kara, "*Osmanlı Topraklarında Yaygın Olan Tarikatlar*", *Osmanlı Medeniyeti*, İst. 2005, s. 229-230.

⁴ Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları İlim ve Kültür Tarihi*, Ankara, 1997, s. 161.

TİDSAD

XIII. yüzyıl Anadolu tasavvuf anlayışında Muhyiddin Arabî'nin görüşleri çok etkili olmuştur.⁵ Muhyiddin Arabî, geliştirdiği Vahdet-i Vücut düşüncesi ile tasavvufu pasif boyuttan aktif boyuta taşımıştır. Kadim medeniyet alanları olan Irak ve Horasan'da insanları tembelliğe iten tasavvufun Anadolu'da mutasavvıfları cihada yönlendirmesinin sırrını Muhyiddin Arabî'nin bu aşısında aramak daha doğru olur. Büyük mutasavvıf âlim Müslümanlara doğudan yönelen Moğol ve batıdan yönelen Haçlı tehdidini görerek bu konuda önemli Müslüman hükümdarları uyarmaya çalışmıştır. Bu kısa girişten sonra Muhyiddin Arabî ile dönemin önemli Müslüman güçleri arasındaki münasebetlere ve bunun Anadolu'nun Müslümanlaşmasındaki rolüne geçebiliriz.

1. MUHYİDDİN ARABÎ VE EYYUBÎLER

Muhyiddin Arabî yönünü şarka çevirdiği dönemde durum kutsal topraklarda yeniden Müslümanların aleyhine dönmeye başlamıştı. 1200'lü yılların hemen öncesinde Selahaddin Eyyubî liderliğinde; 1171 yılında önce Mısır'da Şîî Fatımî yönetimine son verilmiş, 1187 yılında Hittin'de Haçlılara karşı kazanılan zaferle Kudüs, Filistin ve Suriye'nin önemli bir bölümü tekrar Müslümanların kontrolüne geçmişti. Bu durum Avrupa'da büyük infiale neden olmuş ve Papa'nın teşviki ile yeni bir Haçlı seferinin fitili ateşlenmişti. Alman İmparatoru Frederik Barbarossa, İngiliz Kralı Arslan Yürekli Richard ve Fransa Kralı Philippe Auguste bu sefere öncülük etmişlerdir. Ama bunlardan sadece İngiliz Kralı kutsal topraklara ulaşabilmiştir. Uzun mücadelelerden sonra Selahaddin Eyyubî ve Arslan Yürekli Richard birbirlerini kesin bir yenilgiye uğratamayacaklarını anlayarak bazı tavizlerde bulunmuşlar ve 1192 yılında Remle Barış Antlaşmasını imzalamışlardır.⁶

Bu antlaşmanın yapılmasından kısa bir süre sonra Selahaddin Eyyubî'nin ölümüyle yeteneksiz yöneticiler işbaşına geçmişler ve bu nedenle durum tamamen Müslümanların aleyhine dönmüştür. Büyük komutan ve devlet adamının bir bayrak altında birleştirdiği Mısır, Suriye, Irak, Filistin ve diğer bölgeler hanedan üyesi değişik hükümdarların yönetimi altında parçalanmıştır. Eyyubî tarihi bu dönemden itibaren sonu gelmez kavgaların ve savaşların tarihi olmuştur. Devletin bir ucunda yer alan Kahire ile diğer bir ucundaki Şam arasında birçok savaşlar meydana gelmiştir. Böylece Selahaddin Eyyubî'nin mirası birçok küçük parçaya ayrılmıştır. Bu kardeş kavgalarından faydalanan Selahaddin Eyyubî'nin kardeşi Melik Adil (ö. 1218) 1200 yılında Kahire'de yönetime gelmiştir. Sadece Selahaddin'in en küçük oğlu Halep'te hükmetmeye devam etmiş ve amcasının otoritesini tanımamıştır. Bu karmaşa ortamında Melik Kamil 1229 yılında Kudüs'ü tekrar II. Friedrich liderliğindeki Haçlılara teslim etmiştir.⁷

Bu dönemde Eyyubî hükümdarları da aynen Selçuklular gibi Abbasî manevi otoritesini tanımakta ve onlardan hâkimiyet onayı almaya büyük önem vermektedirler. 1193 yılında babasının yerine tahta oturan Melik Efdal'in ilk işi Abbasî halifesinden hükümdarlık beratı istemek olmuştur. 1202 yılında Melik Adil, halife tarafından kurulan fütüvvet teşkilatına girerek halifeye olan bağlılığını göstermiştir. 1207 yılında bizzat Sühreverdi vasıtasıyla istediği berat

⁵ Wilhelm Barthold, *İslam Medeniyeti Tarihi*, Yay. M. Fuad Köprülü, Ankara, 1973, s. 242; İbrahim Agâh Çubukçu, *Türk Düşünce Tarihinde Felsefe Hareketleri*, Ankara, 1991, s. 119.

⁶ Ramazan Ata, "Eyyubîler", *İslam Tarihi-II*, İstanbul, 2018, s. 402.

⁷ Claude Addas, *Kibrit-i Ahmer'in Peşinde*, Çev., Atila Ataman, İstanbul, 2009, s. 235.

gönderilmiştir.⁸ Büyük şeyh Sühreverdî vasıtasıyla hayata geçirilen fütüvvet teşkilatı ile Abbasî halifesi Nasır Lidinillah, bütün Müslüman yöneticileri kendi manevi otoritesi altında birleştirmek istemiştir. Hilafeti çöküş sürecinden kurtarmak için Müslüman hükümdarları ve eşrafı ortak bir mefkûre etrafında toplayarak iç ve dış düşmanlardan korumak için böyle bir yola girilmiştir. Fütüvvet teşkilatının Anadolu'da örgütlenmesinin lideri olan Sadreddin Konevî'ye üvey babası Muhyiddin Arabî'nin fütüvveti tasavvufî bir makam olarak niteleyerek, verdiği desteği de gözden uzak tutmamak gerekir.⁹ Sünnî İslam dünyasına büyük zarar veren Haçlılar, Moğollar ve Şiîler karşısında siyasî emellerle yapılan bu dinî girişim istenilen hedefleri kısmen karşılayabilmiştir. Yine de hanedan üyeleri arasındaki taht kavgalarında halifenin manevi otoritesi bazen çatışmaları engellemede faydalı olmuştur.¹⁰

Selçuklu hanedanının İran, Irak, Suriye ve Anadolu'da yaptığı imar faaliyetlerini Eyyubîler Suriye, Irak ve Mısır'da gerçekleştirmiştir. Eyyubîler belirttiğimiz bu bölgeleri cami, medrese, tekke, zaviye, han ve hangâh gibi eserlerle donatmışlardır. Melik Adil'in veziri 1206 yılında Şam Ümeyye camininin zeminini taşla donatırken, Mısır sultanı olan oğlu Melik Kamil (ö. 1238) ise Kahire'de ilk Daru'l-Hadis binasını inşa ettirmiştir. Şam hükümdarı olan oğlu Melik Muazzam (ö. 1227) ise bölgenin nadir Hanefî medreselerinden birisini inşa ettirmiştir. Eyyubîler böylece bütün bölgeyi dinî eserlerle donatmışlardır.

Muhyiddin Arabî bölgeye geldiği zaman bölgede İslamı temsil eden üç önemli güç merkezi bulunmaktaydı. Bunlardan birincisi Eyyubîler, ikincisi Selçuklular, üçüncüsü ise Abbasî hilafeti idi. Arabî önce Eyyubîler ile muhatap olmuştur. Melik Adil'i Silvan'da görmüş ve ondan oldukça etkilenmiştir. Bu durumu Arabî şöyle ifade temektedir: *"Bu samimiyet makamında onunki gibi bir derecesi olan hiçbir hükümdar görmedim. Meyyafarikin'de onu gördüğüm sırada, divanında melikler, vezirler ve elçiler de olduğu halde torunlarını sevmekteydi. Pek çok hükümdar gördüm ama böyle davrananını hiç görmedim. Bu onun için bir fazilettir. Onun kadınlara karşı müşfik olduğunu da gördüm. Başka hiçbir hükümdarda ondaki bu şefkati görmemişim."*¹¹

Eyyubîlerin medrese yapımına verdiği önem derecesinde tasavvufî mekânlar olan hangâh ve zaviyelerin yapımına da önem verdiklerini görüyoruz. Bazı rivayetlerden ve Muhyiddin Arabî'nin tanıklığından Eyyubîlerin kendisiyle ilişkileri sıcak tutmaya büyük hassasiyet gösterdiklerini anlamaktayız. Arabî'nin doğudaki hükümdarlara karşı tavrı da Endülüs'teki tavrından farklı olmuştur. Bunu hem Eyyubî hem de Selçuklu hükümdarlarına karşı oldukça yakın ve samimi davranışlarından anlamak mümkündür. Hükümdarlar kendine görüş sormuş, nasıl hareket edeceklerine dair nasihat istemiş ve onayını aramışlardır. Muhyiddin Arabî bu durumu Melik Zahir özelinde şöyle ifade etmektedir: *"Halep sultanı Melik Zahir üzerinde belli bir tesirim vardı. Bir gün tek bir mecliste ona 138 mesele açtım ve hepsini de yerine getirdi..."* Makkarî'nin belirttiğine göre Humus meliki Şirkuh (ö. 1239) hergün Arabî'ye 100 dirhem göndermekteydi.¹²

⁸ Addas, *Kibrit-i Ahmer*, s. 235.

⁹ Mehmet Şeker, *Türk-İslam Medeniyetinde Ahilik ve Fütüvvetnâmelerin Yeri*, İstanbul, 2011, s. 114.

¹⁰ Addas, *Kibrit-i Ahmer*, s. 236.

¹¹ Addas, *Kibrit-i Ahmer*, s. 237-238

¹² *Kibrit-i Ahmer*, s. 240.

Bu dönemde batıdan doğuya doğru yoğun bir göç olduğu dikkat çekmektedir. Eyyubî topraklarına bu dönemde Mağrip'ten başta mutasavvıflar olmak üzere değişik kesimden birçok insan gelmekteydi. Bu göç kutsal topraklara doğru daima yaşanmasına rağmen bu dönemde daha da artmıştı. Haçlılar tarafından sürekli yayılan reconquista bu göçü sürekli artırmaktaydı. Mağrip'te o dönemde yaşanan kıtlık bu göçü daha da artırmıştı. Bu dinî baskı ve zorunluluklar nedeniyle bir daha dönmek üzere gerçekleştirilen hicret sayısı giderek artmaktaydı. Başta Mısır olmak üzere Müslüman bölgelere yoğunlaşan bu göç Endülüslü seyyah İbn Cübeyr tarafından eserinde ayrıntılı olarak anlatılmaktadır.¹³

Eyyubîler bu göçleri teşvik etmiş ve göçmenlere geniş imkânlar tanımaya çalışmışlardır. Bunlardan pek çoğu dinî ilimlerde şöhret sahibi olmuştur. Bunlardan Endülüs kökenli İbn Dıhye (ö. 1234) Melik Adil tarafından önce oğlu Melik Kamil'in lalası yapılmış daha sonra Kahire'de kurulan Darulhadis'in başına getirilmiştir. Aynı dönemlerde Kahire'de vefat eden İbn Mutî (ö. 1231) ve İbn Malik (ö. 1274) de meşhur Endülüslü âlimlerdir. Bu Endülüs göçmeni âlimler önce kendilerine özel ihtimam gösterilen İskenderiye şehrine yerleşmişler daha sonra diğer bölgelere dağılmışlardır.¹⁴

Bu dönemde Endülüslü göçmen âlimler sufi çevrelerde daha fazla yoğunluk göstermektedir. Risale metni bu konuda en orijinal kaynaktır. Burada bahsedilen 155 şeyhten 33'ü mağrip, 27'si Endülüs menşelidir. Meşhur Endülüslü şeyh Ebu Medyen, Ebu Ye'za, İbn Seydebun'un birçok halife ve müridi başta Mısır olmak üzere bölgeye göç edip yerleşmişlerdir. Bunlar şarkta tasavvufun yayılmasına önemli katkılarda bulunmuşlar ve turuk ismiyle anılmaya başlanacak hiyerarşik tarikat teşekküllerinin oluşmasını sağlamışlardır. Tunus'ta çeşitli eziyetlere maruz kaldıktan sonra Mısır'a sığınan Ebu Hasan Şazeli (ö. 1258), Mekke'de vefat eden İbn Sebîn (ö. 1262) ve yine aynı sene Dimyat'ta toprağa verilen Şuşterî (ö. 1262) hep bu neslin mensuplarıdır.¹⁵

Endülüslü ve Mağrip'ten bu göçmenlerin birçoğu Mısır'a yerleşmiş başta Muhyiddin Arabî ve İbn Sebîn'in damadı Afifüddin Tilimsanî olmak üzere bazıları ise Suriye, İran, Irak ve Anadolu'ya gitmişlerdir. Bu mutasavvıfların Mısır ve Suriye'de bazı düşüncelerinden dolayı dışlandıklarını hatta cezalandırıldıklarını görmekteyiz. Bazı rivayetlere göre Mısır'da Muhyiddin Arabî'den bazı şathiyeler¹⁶ sadır olmuş ve bundan dolayı öldürülmeye çalışılmıştır. Fakat ulemanın seçkinlerinden olan Abdullah Bicaî halkı sakinleştirmiş ve Arabî'nin bölgeden uzaklaşmasını sağlamıştır.¹⁷

Muhyiddin Arabî Endülüs'ten doğuya giderken daha sonra İbn Batuta tarafından da kullanılacak olan geleneksel yolu kullanmış olmalıdır. Kahire'den Filistin'e gider ve buradan tekrar Medine ve Mekke'ye döner. Burada Peygamberimizin Miraç yolculuğunu sembolize

¹³ İbn Cübeyr, *Endülüs'ten Kutsal Topraklara Seyahatname*, Çev., İsmail Güler, İstanbul, 2008, s. 15-224.

¹⁴ Addas, *Kibrit-i Ahmer*, s. 242.

¹⁵ Addas, *Kibrit-i Ahmer*, s. 243.

¹⁶ Şath, Sekir halinin galebesiyle uygunsuz sözler söylemek, ehl-i haktan ızdırar ve ızdırab ile sadır olan ve zahiren tevili kâbil olmayan sözler yerinde kullanılır bir tabirdir. Hallac- Mansur'un "Enel Hak", Muhyiddin Arabî'nin "Sizin Allah'ımız benim ayağımın altındadır" sözleri bu kabildendir.(Mehmet Zeki Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, İstanbul, 2004, s. 310-311.)

¹⁷ Addas, *Kibrit-i Ahmer*, s. 244.

eden manevi bir güzergâh takip ettiğini düşünebiliriz. Bu yolculuk Muhyiddin Arabî'nin manevi kaderini belirleyen bir güzergâh üzerinde olmuştur. Bundan dolayı bu yolculuğun çizgilerini siret-i nebevî'de aramak gerekir. Peygamberimizin miraç yolculuğu ile Muhyiddin Arabî'nin manevi yolculuğu Hatemülenbiya'dan Hatemülevliyalığa giden bir çizgide kesişmiştir. Bu yolculuk Endülüs'teki tevbesiyle başlamış ve Mekke'ye varmasıyla sona ermiştir. Beytullah bu yolculuğun son noktasıdır. Muhyiddin Arabî Mekke'de irfanını tamamlamış ve bundan sonraki ömrünü bu irfanı yazılı ve sözlü olarak nakledip talebe yetiştirmeye ayırmıştır. Bu dönem diğer mutasavvıflardan rucu boyutuyla yani halka geri dönülmesiyle büyük oranda farklılaşır.¹⁸

Muhyiddin Arabî'nin Mekke'ye ulaşarak sonlandığı bu yolculuk, onun manevi güzergâhını da belirleyen ve kendisini dünyanın göbeği olan Ümmü'l-Kura'ya getiren bir nevi son arınma süreci olmuştur. Bu yolculuk sonucunda Arabî, Hatemülevliya makamına ulaşmıştır. Bu makama ulaşması 1203 yılının Hac mevsiminde Mekke'de gerçekleşecektir. Bu durumu kendisi şöyle dile getirmektedir: "... Hatem kürsüyü yerleştirdi. Kürsünün alınlığında mavi bir nurla, bu en saf Muhammedî makamdır, buraya oturan onun varisidir, Allah bu zatı şeriatın muhafazası için göndermiştir, yazıyordu. O anda bana hikmet vergileri verildi. Sanki bana cevamiu'l-kelîm verilmişti... Nihayet bu yüce vakiadan geri gönderilerek bu dünyaya döndüm ve bu kitabın hutbesindeki hamd ile hamd ettim."¹⁹

Burada yanlış anlamalara mahal vermemek için Hatemülenbiya ile Hatemülevliya tabirlerini biraz daha açmakta yarar görüyoruz. Hatemülevliya aslında Hatemülenbiya'nın velilik sıfatının naibi ve sonlandırıcısından başka bir şey değildir. Hz. Peygamberin şahsında velayet nübüvvet örtüsünün gölgesinde kalmaktadır. Hatemülevliya'da ise velayet en açık ve parlak biçimde ortaya çıkmaktadır. Muhyiddin Arabî bu manada Hz. Peygamberin en batınî veçhesinin tarih içinde son olarak ortaya çıkmış biçimi olarak kurgulanmaktadır. Bu derecenin peygamberlikten farklı bir makam olduğu bizzat Arabî tarafından şöyle açıklanmaktadır: "Nebevî veraset hilatı bana giydirildi. O zaman kapalı bir pencere fark ettim. Onun arkasındakini görmek istedim ama bana şöyle dendi, boşuna deneme açılmayacak. Bu nebi ve resullere mahsus penceredir ve din kemale erdirildiği zaman kapatılmış, sürgüsü çekilmiştir. Peygamberlere şeriat hilatı bu pencereden giydirilirdi."²⁰

Muhyiddin Arabî Kâbe'de tavaf yaparken Hacerülesved'in önünde bir başka olağanüstü durum daha yaşar. Feta ismini verdiği bir varlıkla burada karşılaşır. Bu durumu eserinde şöyle dile getirir: "Beyt-i Atik'de tavaf etmeye koyuldum... Hacerülesved'in önünde bir vecd hali hâsıl oldu ve gözden yiten fetayı gördüm. O susan ve konuşandı, ne canlı ne ölüydü, basit ve mürekkepti, örten ve örtülendi... Bana bir işaret verdi ve onu anladım. Cemalinin hakikati bana kendini gösterdi ve aşk içinde kendimden geçtim. Kendime geldiğimde dehşet içindeydim."²¹

Muhyiddin Arabî batıdan doğuya bu yolculuğu yaptığı zaman her iki bölgede de büyük sıkıntılar vardı. Batı'da reconquista başlatan Haçlılar Endülüs'ü kademeli olarak Müslümanların elinden tekrar alırken, doğuda benzer durum Moğollar ve Haçlılar tarafından yaşatılmaktaydı. Bu karmaşık ortamda Muhyiddin Arabî'nin Suriye ve Anadolu'ya yönelmesini hicri 598 (1202)

¹⁸ Addas, *Kibrit-i Ahmer*, 251.

¹⁹ Addas, *Kibrit-i Ahmer*, s. 253.

²⁰ Addas, *Kibrit-i Ahmer*, s. 254.

²¹ Addas, *Kibrit-i Ahmer*, s. 255.

yılında Kâbe’de tevafuken rastladığı Anadolu’lu bir kıza atfedebiliriz. Kâbe’de bir gece Arabî vecd halinde tavaf etmekte iken yanına biri yaklaşır. Durumu kendisi şöyle anlatmaktadır: “... *Bütün hissettiğim omuzuma bütün ellerden daha yumuşak bir elin dokunduğu oldu. Döndüm ve Rum kızlarından bir genç kız gördüm. Ondandır daha güzel yüzlü, daha tatlı dilli, akıllı, ince ve zarif bir kimseyle asla karşılaşmamıştım. Edep, marifet, ilim ve güzellik yönünden bütün akranelerinin fevkindeydi. Bana, efendim ne söylüyordunuz diye sordu.*”²²

Muhyiddin Arabî’nin söylemiş olduğu şiirleri mükemmel şekilde yorumlayan Kurretü’l-Ayn (Nizam) isimli bu genç kız anlayışı ve akli ile onu hayrete düşürür. Daha sonra onunla ve babasıyla tanışarak uzun sohbetlerde bulunur. Onun babası Kâbe imamlarından birisidir ve Muhyiddin Arabî ondan Tirmizi’nin Sünen isimli Hadis kitabını okumuş hatta ablası Fahrünnisa’dan da icazet-i âmme almıştır. Kurretü’l-Ayn, kendisine Tercümanu’l-Eşvak’ı yazmak için ilham vermiştir ve bu durumu eserin girişinde açıkça belirtmiştir. Fakat bu eserden dolayı Şam fukahası tarafından dünyevî aşk suçlamasına maruz kalmış ve onu şerh etmek zorunda kalmıştır.²³

Daha önce de belirttiğimiz gibi Muhyiddin Arabî’nin şark dönemi ile garp dönemi halkla ve yöneticiler ile ilişkileri bakımından tamamen farklıdır. Endülüs’te yaşarken halk ve yöneticiler arasına mesafe koyan şeyh, şark döneminde Eyyubîler ve Selçuklular ile yakın ilişkiler kurar. Bu tavır değişikliğinde kendisini Hatemülevliya olarak görmeye başlamasının etkili olduğunu düşünmekteyiz. Burada peygamberimizin yolunu izleyerek melik, fakih, arif veya sıradan bir mümin olsun bütün insanlarla ilgilenmeyi kendine vazife bilmiştir. Burada “Din nasihattır” hadisini kendisine rehber edindiğini görmekteyiz. Bu dönemde özellikle yöneticiler ile yakınlaşarak onları şeriata uymaya yönelterek hem onların kurtuluşuna vesile olmak ve hem de yönettikleri halkın korunmasını sağlamak istediğini düşünmekteyiz.²⁴

Kendisini Hatemülevliya olarak nitelemeye başladığı 1204 yılından itibaren Muhyiddin Arabî’nin müritleri dışında halk ve yöneticiler üzerindeki faaliyetlerini de yoğunlaştırdığını görmekteyiz. Bu faaliyetleri yoğunlaştırmasında Hatemülevliya görevinin yanı sıra İstanbul’u ele geçiren Haçlıların Suriye ve Anadolu’da faaliyetlerini artırmaları da etkili olmuştur. 1204 yılından Şam’a yerleştiği 1223 yılına kadar yaklaşık 20 yıl sürekli olarak Suriye, Filistin, Anadolu, Mısır, Irak ve Hicaz gibi bölgeleri dolaşarak halkı Haçlı tehdidine karşı bilinçlendirmeye çalışmıştır.²⁵

1204-1223 yılları arasındaki yolculuklarında her kesimden halka dersler vermiştir. Bu talebeler düzenli olmaktan ziyade, yollarının kesişmesi sayesinde onunla sohbet fırsatı yakalayanlardan oluşmaktadır. Bu talebeler arasında bazı bayanların bulunması da dönem itibarıyla ilginç bir örnektir. Türkler arasında bu anlayışın niçin bu kadar çok yayıldığını anlamak için onun bu yaklaşımı ile Yesevîlik anlayışını karşılaştırmak ilginç sonuçlar verecektir. Düzenli bir dinleyici topluluğuna ancak onun Şam’a yerleşmesinden sonra rastlamaktayız.²⁶

²² Addas, *Kibrit-i Ahmer*, s. 262.

²³ Addas, *Kibrit-i Ahmer*, s. 263-264.

²⁴ Addas, *Kibrit-i Ahmer*, s. 280.

²⁵ Addas, *Kibrit-i Ahmer*, s. 280-282.

²⁶ Addas, *Kibrit-i Ahmer*, s. 284.

2. MUHYİDDİN ARABÎ VE SELÇUKLULAR

Bildiğimiz gibi tarikatların örgütlendiği ve muhtelif ekoller halinde geliştiği dönem Selçuklular dönemi olmuştur.²⁷ Selçuklular gibi onun devamı olan Anadolu Selçukluları ve Osmanlılar da tarikatlara gayet olumlu bakmışlardır. Karışık tasavvufi fikirlerinden dolayı bazı İslam ülkelerinde tekfir edilen ve dışlanan Muhyiddin Arabî, Anadolu Selçuklu hükümdarları ve devlet adamları tarafından gayet iyi şekilde karşılanmıştır. Başta Malatya, Erzincan ve Konya olmak üzere Anadolu'da uzun süre kalmış ve bazı eserlerini burada vermiştir. Talebesi ve üvey oğlu Sadreddin Konevî'nin şerhleri sayesinde eserleri Anadolu'da geniş kesimlere ulaşmış ve etkili olmuştur. Böylece değişik İslam memleketlerinde tekfire uğrayan büyük mutasavvıf aradığı hürriyeti Anadolu'da bulmuş ve burada uzun süre kalarak halkı irşad etmiştir. Daha sonraları buralarda adı, "Evliyanın sonu, Hz. Peygamberin varisi" olarak anılmıştır.²⁸

Selçuklular devrinde Anadolu'da gelişen Türk-İslam medeniyeti doğu ve batıdan gelen bilim ve sanat adamlarıyla desteklenmiştir. Bunlardan Muhyiddin Arabî bir süre Konya'da oturmuş ve bu medeniyete önemli katkılarda bulunmuştur.²⁹ Muhyiddin Arabî'nin muasırı Anadolu Selçuklu sultanları ile direkt ve dolaylı yollardan iyi ilişkiler kurduğunu görmekteyiz. Anadolu Selçuklu sultanları ile tanışmasını sağlayan en önemli kişilik Mecdüddin İshak'tır. I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in şeyhi olan Mecdüddin İshak ile yakın dost olmasından dolayı uzaktan da olsa birbirlerine sempati duyduklarını tahmin edebiliriz. Anadolu Selçuklu hükümdarları I. İzzeddin Keykavus (ö. 1220) ve I. Alâeddin Keykubad (ö. 1237) ile iyi ilişkileri olmuştur.

Bu sürekli yolculuk döneminin nadir düzenli dinleyicilerinden birisi çok ilginçtir. Bu kişi Sadreddin Konevî'nin de babası olan Mecdüddin İshak'tır. Mecdüddin İshak bin Yusuf er-Rumî ile Muhyiddin Arabî arasındaki karşılaşma İran tasavvuf anlayışı üzerinde derin dönüşümlere neden olmuştur. İranlı Mecdüddin İshak ve Endülüslü Muhyiddin Arabî arasında 1204 tarihinde Mekke'de başlayan tanışma ve dostluk çok ilginç sonuçlar doğurmuştur. Anadolu Selçuklu hükümdarı Rukneddin Süleymanşah (ö. 1204) tarafından Anadolu'dan sürülen Mecdüddin İshak, Muhyiddin Arabî Mekke'ye geldiği zaman inzivaya çekilmiş olarak burada bulunuyordu. İkisi tanıştıktan sonra çok yakın dost oldular ve birbirlerine gönülden bağlandılar. İzzeddin Keykavus'un hükümdar olması ile Konya'ya dönen Mecdüddin İshak kendisi ile gelmesi için Muhyiddin Arabî'yi de ikna etti. Önce Bağdat'a sonra da Musul'a gittiler. Yaklaşık iki yıllık yolculuktan sonra 1205 yılında Konya'ya ulaştılar.³⁰

Mecdüddin İshak, Konya'da kaldı fakat Muhyiddin Arabî bir süre sonra oradan ayrıldı ve tekrar yolculuklara başladı. Ama bu yolculukları sırasında yolu sıkça Anadolu şehirlerine düştü. En fazla uğradığı Anadolu şehirleri Konya, Malatya, Sivas ve Erzincan'dır. Bu sırada birkaç kez Aksaray'a uğradığına dair rivayetler de vardır. Muhyiddin Arabî'nin yolunu bir şekilde Anadolu'ya düşürüp uzun süre burada kalmasının üç nedeni olsa gerektir. Bunlardan birincisi kendisi ile Gıyaseddin Keyhüsrev ve İzzeddin Keykavus arasında yakın ilişkilerin

²⁷ Kara, *Tarikatlar*, s. 226.

²⁸ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul, 1971, s. 555, 654.

²⁹ Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, Ankara, 2014, s. 641.

³⁰ Addas, *Kibrit-i Ahmer*, s. 287-288.

olmasıdır. İkincisi yüklendiği yeni ailevi sorumluluklarıdır.³¹ Üçüncü neden ise Anadolu Selçuklu Devletine, Haçlılar karşısında biçtiği rol ve Anadolu'nun İslamlaşmasına verdiği önemdir. Bu devletin geleceğini tahmin ediyor ve Osmanlı Devletinin bu topraklarda doğacağını müjdeliyordu. Bunu Osmanlı Devleti ile ilgili yazdığı bir risalesinden anlıyoruz.³²

Mecdüddin İshak, Anadolu Müslümanlığının oluşumunda en önemli kişilerden birisidir. Başta İbn Bibi olmak üzere muasırı kaynaklarda kendisinden geniş biçimde bahsedilmektedir. Bu kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla çok muttaki bir kimsedir ve çağının mürşitlerinden birisi olarak görülmektedir. Dönemin halifesi Nasır li-dinillah Anadolu Selçuklu hükümdarı İzzeddin Keykavus'a gönderdiği bir mektupta Mezdüddin İshak'ı "umdetü'l-ârifin" yani ariflerin temel direği olarak tavsif etmektedir. Ayrıca dönemin evtadından birisi olduğu belirtilmektedir. Veted kelimesinin çoğulu olan Evtad tasavvufta en yüksek mertebelerden birisidir.³³

Mecdüddin İshak aynı zamanda döneminin en önemli Anadolu Selçuklu devlet adamlarından birisidir. I. Gıyaseddin Keyhüsrev ve oğlu I. İzzeddin Keykavus'un çok yakınında bulunmuş ve onlara yol göstermiştir. Gıyaseddin Keyhüsrev tekrar tahta çıktığı zaman kendisine gayet içten bir mektup yazmış ve Konya'ya dönmesini istemiştir. Mezdüddin İshak bir süre sonra Konya'da kaldıktan sonra hükümdar onu oğlu İzzeddin Keykavus'a hoca olarak görevlendirmiş ve onunla beraber Malatya'ya göndermiştir. İzzeddin Keykavus, Anadolu Selçuklu tahtına oturunca Mezdüddin İshak'ı da yanında danışman olarak getirmiştir.³⁴ İş bu kadarla kalmamış bir süre sonra halife tarafından oluşturulan fütüvvet teşkilatına girmek için yerine vekil olarak Bağdat'a yine onu göndermiştir. Mezdüddin İshak, Anadolu'da fütüvvet teşkilatını İzzeddin Keykavus adına istediği gibi oluşturmuştur. Yani Anadolu'da fütüvvet teşkilatını bütün boyutları ile Mezdüddin İshak ve daha sonra oğlu Sadreddin Konevî teşkilatlandırmıştır.³⁵

Muhyiddin Arabî 1205 yılında Konya'da Anadolu'nun bir diğer önemli şahsiyeti Evhadüddin Kirmanî (ö. 1238-40) ile tanıştı ve dost oldu. Yolculukları sırasında tekrar Mısır'a döndüğü zaman eğitim ve öğretim için üvey oğlu Sadreddin Konevî'yi yakın dostu Evhadüddin Kirmanî'ye emanet etmiştir. Bu olayın 1220'li yıllarda olması tarihi vakialara uygun düşmektedir. Bu sıralarda Sadreddin Konevî 10-15 yaşları arasındadır. Bu durum Evhadüddin Kirmanî'nin Menakibnâme'sinde şöyle geçmektedir: "*Sadreddin'e olan muhabbetimi biliyorsunuz. O benim için gerçek bir oğul gibidir. Hatta benim katımda gerçek oğlumdan daha sevgilidir. O benim çocuğum, müridim ve talebemdir... Onun zahirini ilim ve faziletlerle tezyin ettim. Onun batınından gelen, yani hakikat sırları ve seyr ü süluk hallerine bağlı olan da güzeldir ve istikamet sayesinde tamamlanmıştır. Allah bu tahkiki size havale etti. Bu şimdi sizin cevabınıza bağlıdır.*"³⁶

³¹ Addas, *Kibrit-i Ahmer*, s. 288.

³² Hakan Yavuz, *www.hakikat.com*. 142. Sayı, 2004.

³³ Evtad: Her bir asırda İdris, İlyas, Hızır ve İsa aleyhimüsselama naib olan yani min kıbelihak âlemi muhafazaya tayin buyrulan zevata itlak olunur. (Pakalın, *Terimler Sözlüğü*, I, S. 575)

³⁴ İbn Bibi, *El-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-Umûri'l-Alâiyye*, Çev., Mürsel Öztürk, Ankara, 2014, s. 54, 121, 183, 186.

³⁵ Addas, *Kibrit-i Ahmer*, s. 287; İbn Bibi, 91-93.

³⁶ Evhadüddin Kirmanî, *Menakib-i Evhadüddin Kirmanî*, nşr., Furuzanfer, Tahran, 1969, s. 81.

Evhadüddin Kirmanî'yi 1200'lü yıllarda Anadolu'da görüyoruz. İlginç bir tevafuk olarak kendisinden bir süre sonra Kayı Türkleri de Kirman'ın Mahan bölgesinden Anadolu'ya gelmişlerdir. Anlayış olarak semaya çok düşkün olmasına rağmen bu konuda Muhyiddin Arabî ile aralarında bir problem çıktığına dair bir rivayet kaynaklarda geçmemektedir. Sadece Mevlana'nın üstadı Şems-i Tebrizî tarafından bu yönüyle tenkit edilmiştir. Talebesi Sadreddin Konevî öldüğü zaman hocasının seccadesinin kabrinin üzerine serilmesini isteyerek ona olan büyük saygısını göstermiştir.³⁷

Sadreddin Konevî, Ekberî mirasın Şîf anlayışa intikalinde köprü rolü oynamıştır. Muhyiddin Arabî'den miras aldığı Endülüs, Arap irfanı ve Evhadüddin Kirmanî'den miras aldığı İran irfanını yakın dostu Mevlana'nın irfanı ile birleştirip kendinde mezcederek Anadolu irfanının oluşmasına önemli katkılarda bulunmuştur. Sadreddin Konevî bu durumu, "*ben iki annenin süttüyle büyüdüm*" diyerek kendisi de ifade etmiştir.³⁸ Ayrıca Konevî'nin düşüncesinin oluşmasında Kübrevîlik ile bağlantısını sağlayan Necmeddin Razî ve Sadeddin Hameveyh ile ünlü Şîf filozof Nasireddin Tusî mektuplaşmalarının katkısını göz ardı etmemek gerekir. Ekberî irfanın Anadolu'da tanınması konusunda Sadreddin Konevî'nin büyük rolü olmuştur. Burada kendisinin okuttuğu değişik bölgelerden birçok öğrenci ile yazdığı eserlerin etkisi büyük olmuştur. Konevî'nin talebelerinden üçü bu manada çok önemlidir. Bunlardan birincisi Fusuş'l-Hikem'den aldığı ilhamla Lemaat'ını yazan Fahreddin Irakî (ö. 1289), ikincisi Saideddin Ferganî (ö. 1300), sonuncusu ise bir Fusuş şerhi kaleme alan Müeyyedüddin Cendî'dir (ö.1300).³⁹

Genel olarak değerlendirdiğimiz zaman Muhyiddin Arabî ile Mecdüddin İshak'ın 1204 tarihinde Mekke'de tanışmaları ve Anadolu'ya gelmeleri Anadolu'nun dini düşüncesinin oluşmasında çok önemli bir aşama olmuştur. Bu dostluğun doğu tasavvufuna önemli etkileri olduğu gibi Anadolu Selçuklu Devleti siyaseti üzerinde kısa vadeli bazı etkileri de olmuştur. Arabî'nin İzzeddin Keykavus'a yazdığı mektuplardan onu bir evladı gibi görerek nasihatlerde bulunduğunu anlıyoruz. Arabî, Keykavus'a yazdığı mektupta kendisinin bir göçmen olmasından dolayı Endülüs'te Müslümanlara yapılan muamele ile Anadolu'da Hıristiyanlara yapılan muameleyi karşılaştırmakta ve onlara karşı daha sert davranılmasını talep etmektedir. İlave olarak Allah'ın yeryüzündeki naibi olduğunu ve gerçekleşen her türlü adaletsizlikten hükümdar olarak kendisinin sorumlu olacağını belirtmektedir.⁴⁰

1214-1215 yıllarında Muhyiddin Arabî'yi tekrar Anadolu'da görüyoruz. 1215 tarihinde Sivas'ta iken İzzeddin Keykavus'un Haçlıları yeneceğine dair bir rüya görür. Bu rüyasını şöyle anlatır: "*Sultan Keykavus Antakya'yı muhasara ettiği sırada Ramazan ayında Sivas'taydım. Rüyamda Antakya kalesinin kenarının mancınıklarla çevrilmiş olduğunu, güller fırlatıldığını ve düşmanın reisinin öldürüldüğünü gördüm. Fırlatılan güller Keykavus'un planının başarıya ulaşması ve istediklerinin gerçekleşmesi olarak tabir ettim ve şehrin fethedileceğini anladım. Allah'a hamd olsun, böyle oldu. Ramazan bayramında şehri fethetti. 1215 senesinde*

³⁷ Addas, *Kibrit-i Ahmer*, s. 290-291.

³⁸ *Menakib-i Kirmanî*, s. 87.

³⁹ Addas, *Kibrit-i Ahmer*, s. 292.

⁴⁰ Addas, *Kibrit-i Ahmer*, s. 295.

olmuştu ve rüyamla fetih arasında yirmi gün geçmişti. Keykavus'a fethinden bir müddet önce Malatya'dan bir mektup yazarak bu durumu haber vermiştim."⁴¹

Peki, Muhyiddin Arabî niçin Anadolu'ya değil de Şam'a yerleşmiştir? Bunun cevabını kanaatimizce Anadolu Selçuklu Devleti yöneticilerini Hıristiyanlara karşı yumuşak davranmakla suçladığı satırlarında aramak gerekir. Başta Endülüs olmak üzere Hıristiyanların Müslümanlara karşı sert ve kaba tavırlarını gören Arabî bunun aynısını Anadolu Selçuklu hükümdarlarından istemiş fakat bu talebine olumlu cevap alamamıştır. Bundan dolayı daha katı İslamî hükümlerin uygulandığı Eyyubî kontrolündeki bölgeye gitmiştir. Kendisini rahatsız eden ve şeriata uymadığını düşündüğü tavırları İzzeddin Keykavus'a yazdığı bir mektupta şöyle dile getirmiştir: "*İslam'ın ve Müslümanların senin mülkünde maruz kaldığı sıkıntıların en ağırı çanların sesi, küfrün izharı, şirkin göz önüne serilmesi ve zimmîlere ilişkin Hz. Ömer tarafından konulmuş kuralların kaybolmasıdır. Hâlbuki bu kurallara göre şehirde ve havalisinde yeni bir kilise ya da manastır inşa edilmemesi ve harap olanların onarılmaması, hiçbir Müslüman'ın kiliselerde üç gün için beslenme ve barınmaktan men edilmemesi, Hıristiyanların hiçbir casusa yataklık yapmaması ve Müslümanlara karşı düşmanlarıyla işbirliğine yeltenmemesi ve şirklerini aleni olarak göstermemesi gerekir.*"⁴²

Buradan ve diğer ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla Muhyiddin Arabî gayrimüslimler konusunda İzzeddin Keykavus'dan şeriati tam olarak uygulamasını istemektedir. Arabî'nin özellikle Hıristiyanlara karşı gösterdiği bu tavır nefretten ziyade Endülüs'te karşılaştığı Haçlıların tutumu ve şeriati bu konudaki hükümlerinin tavizsiz olarak uygulanmasını istemesinden kaynaklanmaktadır. Bu tavır Kudüs, Haçlılar kontrolünde olduğu sürece oraya gitmeyi zillet olarak görmesinden de anlamaktayız. Muhyiddin Arabî'nin bu satırları yazdığı dönemde Müslümanların, Haçlılar ve Moğollar karşısında zor durumlara düşmeye başladığını da gözden uzak tutmamalıyız.⁴³

Suriye ve Anadolu iklimlerinin kendisinde bazı olağanüstü durumlar peyda ettiğini Arabî bizzat kendisi söylemektedir. Anadolu'ya gelmeden önce Suriye'ye uğrayan Muhyiddin Arabî'de olağanüstü durumlar iyice belirginleşmeye başlamıştır. Bu durumu şöyle dile getirmektedir: "*Tattığım sevgi hallerinin en ince olanı insanı derin bir aşk ve kaygı verici bir şevkle dolduruyor, mutlak bir boyunduruk altına alıyor ve uyumayı ya da yemeyi engelleyen bir bitkinliğe duçar ediyordu. Ama yine de kime karşı duyulduğunu tayin etmek imkânsızdı... Bu hali Suriye'ye ilk kez geldiğim zaman tattım.*"⁴⁴

Muhyiddin Arabî, Anadolu'da dönemin birçok önemli şehrini ziyaret etmiştir. Bu şehirlerden en uzun süre kaldığı Malatya şehridir. Oğlu Muhammed Sadeddin burada doğmuş ve Endülüs'ten birlikte yola çıktıkları sıradaşı ve yakın dostu Habeşî burada vefat etmiştir. Bu dönemi Selçuklu siyasi hayatındaki etkisinin yanı sıra Anadolu dinî hayatının gelişimindeki

⁴¹ Addas, *Kibrit-i Ahmer*, s. 302.

⁴² Addas, *Kibrit-i Ahmer*, 295.

⁴³ Addas, *Kibrit-i Ahmer*, s. 296.

⁴⁴ Addas, *Kibrit-i Ahmer*, s. 298-299.

rolüyle de değerlendirmek gerekir.⁴⁵ Mesela Arabî kaza ve kader arasındaki farkı zorlu bir rüya sonrasında Konya’da anlamıştır.⁴⁶

3. MUHYİDDİN ARABÎ VE ABBASÎ HİLAFETİ

Muhyiddin Arabî 1212 yılında Bağdat’ta bulunmaktadır. Yine kendisinde olağanüstü durumlar hissetmeye başlar. Bu dönemde bir gün at üstünde maiyetiyle beraber yoldan geçmekte olan Abbasî halifesi Nasır li-dinillah ile karşılaşır. Burada halife karşısında ezilmemek gerektiğini belirten örnek bir davranış gösterir. Bu karşılaşmayı Arabî şöyle dile getirmektedir: “*Birgün arkadaşlarımla birlikte yürümekteyken Halife’nin bizim tarafımıza doğru gelmekte olduğunu gördük ve yolun kenarına çekildik. Arkadaşlarıma ilk selam veren gözümdeki değerini kaybedecektir dedim. Bulduğumuz noktaya ulaştığında Halife atının üzerinden bize baktı ve selam vermemizi bekledi, zira insanların sultanlar ve halifeler karşısındaki âdeti buydu ama biz hiçbir şey yapmadık. Selam vermediğimizi görünce berrak ve açık bir sesle bize selam verdi, o zaman biz de selamını iade ettik.*”⁴⁷

Muhyiddin Arabî 1212 yılında Bağdat’ta halifenin şahsî danışmanı Şihabüddin Sühreverdî ile tanışmıştır. Bu tanışma bazı kaynaklara göre iki mutasavvıf arasında ilk karşılaşma olduğu için gayet tuhaf biçimde gerçekleşmiştir. Bu durum şöyle kaydedilir: “*Her ikisi de imam ve şeyh olan Muhyiddin Arabî ve Şihabüddin Sühreverdî karşılaştılar. Belli bir süre ikisi de başları eğik halde beklediler. Sonra hiçbir şey konuşmadan ayrıldılar. Sonra Arabî’ye, Sühreverdî hakkında ne düşündüğü soruldu. O da “baştan ayağı sünnetle dolu bir zat” olduğunu söyledi. Sühreverdî’ye Arabî hakkında ne düşündüğü sorulunca, “bir hakikatler denizi” olduğunu söyledi.*”⁴⁸

Muhyiddin Arabî’nin Bağdat’ta Halife ve Sühreverdî ile temasa geçmek için özel bir teşebbüste bulunup bulunmadığını kesin olarak bilmiyoruz. Ama bu iki liderin Fütüvvet teşkilatını yaymak için onunla görüşmek istemeleri gayet mümkündür. Kaynaklardan aralarındaki ilişkilerin belki de bazı endişelerle yoğunlaşmadığını anlıyoruz. Bu durum Muhyiddin Arabî’nin karmaşık imajı ile ilgili olabilir. Anadolu hükümdarları dinî yönden Abbasî Halifeleri ve Eyyubî yöneticilerine kıyasla daha hoşgörülü olmalarından dolayı onunla görüşmekte bir beis görmemişlerdir. Muhyiddin Arabî bu dönemde aynı zamanda diğer dinî ve tasavvufî guruplarla da temasta bulunmuştur. Burada bizzat Abdulkadir Geylanî tarafından yetiştirilmiş iki talebesi ile görüşmesi dikkat çeker.⁴⁹ Buradan bütün tasavvufî gurupları Moğol ve Haçlı tehdidine karşı ortak paydada birleştirmeye çalıştığı sonucuna da varabiliriz.

SONUÇ

İslam Dünyasının en batı ve doğu sınırlarında yer alan Endülüs ve Türkistan özellikle bilimsel çalışmalar yönünden İslam medeniyetinin en orijinal bölgelerini teşkil eder. VIII. asırda

⁴⁵ Nejat Kaymaz, *Anadolu Selçuklularının İnhitatinde İdare Mekanizmasının Rolü*, Ankara, 2011, s. 158.

⁴⁶ Addas, *Kibrit-i Ahmer*, s. 303-304.

⁴⁷ Addas, *Kibrit-i Ahmer*, s. 300.

⁴⁸ Addas, *Kibrit-i Ahmer*, s. 301.

⁴⁹ Addas, *Kibrit-i Ahmer*, s. 301-302.

aynı anda Türkistan, Hindistan ve Endülüs'e giren Müslüman fatihler buralarda çok parlak medeniyetler meydana getirmişlerdir. XII. ve XIII. asırlar Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması için en kritik dönemler olmuştur. Demek ki, Endülüs'e Musa b. Nusayr ve Tarık b. Ziyad; Türkistan'a Ukbe b. Nafi ve Kuteybe b. Müslim; Hindistan'a Muhammed b. Kasım samimi niyetlerle gitmişlerdir. Bu üç bölgenin de Müslümanlaşmasının ortak yönünü tasavvufi Müslümanlık ve dervişler teşkil eder. Bu süreci anlayabilmek için dönemin tasavvuf anlayışını bütün boyutlarıyla anlamak gerekir. Bu süreçte en önemli olaylardan birisi 1165 yılında İspanya'nın Murcia şehrinde doğan ve eğitimini Sevilla şehrinde alarak 1201-1202 yılında Hac yolculuğu için Endülüs'ten yola çıkan Muhyiddin Arabî'nin (ö. 1240) uzun ve meşakkatli bir yolculuktan sonra önce Mısır'a ardından kutsal topraklar üzerinden Suriye ve Anadolu'ya gelerek tasavvufi anlayışını bütün bu bölgelere yaymasıdır. Burada onun Endülüs'ün Müslümanların elinden çıkacağını anlayarak, Anadolu'da yerleşmeye çalışan Türklerde gördüğü vatan duygusunu hikmetle yoğuran derin anlayışın büyük tesiri olduğunu düşünmekteyiz.

Endülüs ve Mağrib âlimlerinin bazıları Türklerin kılıçlarıyla doğudan batıya doğru yaptığını, tersinden batıdan doğuya doğru kalemleriyle gerçekleştirdiler. Başta Muhyiddin Arabî ve Afifüddin Tilimsanî olmak üzere bunlardan bazıları Anadolu'ya geldiler ve Anadolu Türk İslam medeniyetinin gelişimine önemli katkılarda bulundular. Bundan dolayı Anadolu doğu ve batının bir ürünüdür demek yanlış olmaz. XIII. yüzyıl Anadolu tasavvuf anlayışında Muhyiddin Arabî'nin görüşleri çok etkili olmuştur. Muhyiddin Arabî, geliştirdiği Vahdet-i Vücut düşüncesi ile tasavvufu pasif boyuttan aktif boyuta taşımıştır. Kadim medeniyet alanları olan Irak ve Horasan'da insanları tembelliğe iten tasavvufun Anadolu'da mutasavvıfları cihada yönlendirmesinin sırrını Muhyiddin Arabî'nin bu aşısında aramak daha doğru olur. Büyük mutasavvıf âlim Müslümanlara doğudan yönelen Moğol ve batıdan yönelen Haçlı tehdidini görerek bu konuda önemli Müslüman hükümdarları uyarmaya çalışmıştır. Fütüvvet teşkilatının Anadolu'da örgütlenmesinin lideri olan Sadreddin Konevî'ye üvey babası Muhyiddin Arabî'nin fütüvveti tasavvufi bir makam olarak niteleyerek, verdiği desteği de gözden uzak tutmamak gerekir. Sünnî İslam dünyasına büyük zarar veren Haçlılar, Moğollar ve Şiîler karşısında siyasi emellerle yapılan bu dinî girişim istenilen hedefleri kısmen karşılayabilmiştir. Yine de hanedan üyeleri arasındaki taht kavgalarında halifenin manevi otoritesi bazen çatışmaları engellemede faydalı olmuştur.

Muhyiddin Arabî bölgeye geldiği zaman bölgede İslamı temsil eden üç önemli güç merkezi bulunmaktaydı. Bunlardan birincisi Eyyubîler, ikincisi Selçuklular, üçüncüsü ise Abbasî hilafeti idi. Bu dönemde batıdan doğuya doğru yoğun bir göç olduğu dikkat çekmektedir. Eyyubî topraklarına bu dönemde Mağrip'ten başta mutasavvıflar olmak üzere değişik kesimden birçok insan gelmekteydi. Bu göç kutsal topraklara doğru daima yaşanmasına rağmen bu dönemde daha da artmıştı. Haçlılar tarafından sürekli yayılan reconquista bu göçü sürekli beslemekteydi. Mağrip'te o dönemde yaşanan kıtlık bu göçü daha da artırmıştı. Başta Mısır olmak üzere Müslüman bölgelere yoğunlaşan bu göç Endülüslü seyyah İbn Cübeyr tarafından eserinde ayrıntılı olarak anlatılmaktadır. Eyyubîler bu göçleri teşvik etmiş ve göçmenlere geniş imkânlar tanımaya çalışmışlardır. Bunlardan pek çoğu dinî ilimlerde şöhret sahibi olmuştur. Bunlardan Endülüs kökenli İbn Dıhye (ö. 1234) Melik Adil tarafından önce oğlu Melik Kamil'in lalası yapılmış daha sonra Kahire'de kurulan Darulhadis'in başına getirilmiştir. Aynı dönemlerde Kahire'de vefat eden İbn Muti (ö. 1231) ve İbn Malik (ö. 1274)

TİDSAD

de meşhur Endülüslü âlimlerdir. Bu Endülüs göçmeni âlimler önce kendilerine özel ihtimam gösterilen İskenderiye şehrine yerleşmişler daha sonra diğer bölgelere dağılmışlardır. Endülüslü ve Mağripli bu göçmenlerin birçoğu Mısır'a yerleşmiş başta Muhyiddin Arabî ve İbn Sebîn'in damadı Afifüddin Tilimsanî olmak üzere bazıları ise Suriye, İran, Irak ve Anadolu'ya gitmişlerdir. Bu mutasavvıfların Mısır ve Suriye'de bazı düşüncelerinden dolayı dışlandıklarını hatta cezalandırıldıklarını görmekteyiz. Bazı rivayetlere göre Mısır'da Muhyiddin Arabî'den bazı şâhiyeler sadır olmuş ve bundan dolayı öldürülmeye çalışılmıştır.

Muhyiddin Arabî'nin şark dönemi ile garp dönemi halkla ve yöneticiler ile ilişkileri bakımından tamamen farklıdır. Endülüs'te yaşarken halk ve yöneticiler arasına mesafe koyan şeyh, şark döneminde Eyyubîler ve Selçuklular ile yakın ilişkiler kurar. Bu tavır değişikliğinde kendisini Hatemülevliya olarak görmeye başlamasının etkili olduğunu düşünmekteyiz. Burada peygamberimizin yolunu izleyerek melik, fakih, arif veya sıradan bir mümin olsun bütün insanlarla ilgilenmeyi kendine vazife bilmiştir. Burada "Din nasihattır" hadisini kendisine rehber edindiğini görmekteyiz. Bu dönemde özellikle yöneticiler ile yakınlaşarak onları şeriata uymaya yöneltmek hem onların kurtuluşuna vesile olmak ve hem de yönettikleri halkın korunmasını sağlamak istemiştir.

Bildiğimiz gibi tarikatların örgütlendiği ve muhtelif ekoller halinde geliştiği dönem Selçuklular dönemi olmuştur. Selçuklular gibi onun devamı olan Anadolu Selçukluları ve Osmanlılar da tarikatlara gayet olumlu bakmışlardır. Karışık tasavvufî fikirlerinden dolayı bazı İslam ülkelerinde tekfir edilen ve dışlanan Muhyiddin Arabî, Anadolu Selçuklu hükümdarları ve devlet adamları tarafından gayet iyi şekilde karşılanmıştır. Başta Malatya, Erzincan ve Konya olmak üzere Anadolu'da uzun süre kalmış ve bazı eserlerini burada vermiştir. Talebesi ve üvey oğlu Sadreddin Konevî'nin şerhleri sayesinde eserleri Anadolu'da geniş kesimlere ulaşmış ve etkili olmuştur. Böylece değişik İslam memleketlerinde tekfire uğrayan büyük mutasavvıf aradığı hürriyeti Anadolu'da bulmuş ve burada uzun süre kalarak halkı irşad etmiştir. Daha sonraları buralarda adı, "Evliyanın sonu, Hz. Peygamberin varisi" olarak anılmıştır.

Muhyiddin Arabî'nin muasırı Anadolu Selçuklu sultanları ile direkt ve dolaylı yollardan iyi ilişkiler kurduğunu görmekteyiz. Anadolu Selçuklu sultanları ile tanışmasını sağlayan en önemli kişilik Mecdüddin İshak'tır. Bu vasıta ile İlk muhatap olduğu Anadolu Selçuklu hükümdarı I. Gıyaseddin Keyhüsrev'dir. I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in şeyhi olan Mecdüddin İshak ile yakın dost olmasından dolayı uzaktan da olsa birbirlerine sempati duyduklarını tahmin edebiliriz. Alâeddin Keykubad da kendisine gayet iyi şekilde davranmış ve saygı duymuştur. Muhyiddin Arabî, Anadolu'da dönemin birçok önemli şehrini ziyaret etmiştir. Bu şehirlerden en uzun süre kaldığı Malatya şehridir. Oğlu Muhammed Sadeddin burada doğmuş ve Endülüs'ten birlikte yola çıktıkları sırada ve yakın dostu Habeşî burada vefat etmiştir. Bu dönemde Selçuklu siyasi hayatına etkisinin yanı sıra Anadolu dinî hayatının gelişiminde de önemli etkileri olmuştur.

Muhyiddin Arabî 1212 yılında Bağdat'ta bulunmaktadır. Bu dönemde bir gün at üstünde maiyetiyle beraber yoldan geçmekte olan Abbasî halifesi Nasır li-dinillah ile karşılaşır ama onunla fazla yaklaşmak istemez. Burada halife karşısında ezilmemek gerektiğini belirten örnek bir davranış gösterir. Bu karşılaşmayı Arabî şöyle dile getirmektedir: "Birgün arkadaşlarımla birlikte yürümekteyken Halife'nin bizim tarafımıza doğru gelmekte olduğunu

TİDSAD

gördük ve yolun kenarına çekildik. Arkadaşlarıma ilk selam veren gözümdeki değerini kaybedecektir dedim. Bulduğumuz noktaya ulaştığında Halife atının üzerinden bize baktı ve selam vermemizi bekledi, zira insanların sultanlar ve halifeler karşısındaki âdeti buydu ama biz hiçbir şey yapmadık. Selam vermediğimizi görünce berrak ve açık bir sesle bize selam verdi, o zaman biz de selamını iade ettik.” Muhyiddin Arabî 1212 yılında Bağdat’ta halifenin şahsî danışmanı Şihabüddin Sühreverdî ile tanışmıştır. Bu tanışma bazı kaynaklara göre iki mutasavvıf arasında ilk karşılaşma olduğu için gayet tuhaf biçimde gerçekleşmiştir. Daha sonra iki büyük âlimin tekrar görüşüp fütüvvet teşkilatının oluşumu için görüş alışverişinde bulunup bulunmadıklarını tam olarak bilmiyoruz.

KAYNAKLAR

- Addas, Claude, Kibrit-i Ahmer’in Peşinde, Çev., Atila Ataman, İstanbul, 2009.
- Ata, Ramazan, “Eyyubîler”, İslam Tarihi-II, İstanbul, 2018.
- Barthold, Wilhelm, İslam Medeniyeti Tarihi, Yay., M. Fuad Köprülü, Ankara, 1973.
- Çubukçu, İbrahim Agâh, Türk Düşünce Tarihinde Felsefe Hareketleri, Ankara, 1991.
- Garaudy, Roger, İnsanlığın Medeniyet Destanı, Çev., Cemal Aydın, İstanbul, 2007.
- Hitti, Philip, Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi, Çev., Salih Tuğ, C. 2, İstanbul, 1980.
- İbn Cübeyr, Endülüs’ten Kutsal Topraklara Seyahatname, Çev., İsmail Güler, İst., 2008.
- İbn Bibi, El-Evâmirü’l-Alâiyye fi’l-Umûri’l-Alâiyye, Çev., Mürsel Öztürk, Ankara, 2014.
- Kara, Mustafa, “Osmanlı Topraklarında Yaygın Olan Tarikatlar”, Osmanlı Medeniyeti, İstanbul, 2005.
- Kaymaz, Nejat, Anadolu Selçuklularının İnhitatında İdare Mekanizmasının Rolü, Ankara, 2011.
- Kirmanî, Evhadüddin, Menakib-i Evhadüddin Kirmanî, nşr., Furuzanfer, Tahran, 1969.
- Özdemir, Mehmet, Endülüs Müslümanları İlim ve Kültür Tarihi, Ankara, 1997.
- Pakalın, Mehmet Zeki, Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, III, İstanbul, 2004.
- Sevim, Ali, Merçil, Erdoğan, Selçuklu Devletleri Tarihi, Ankara, 2014.
- Şeker, Mehmet, Türk-İslam Medeniyetinde Ahilik ve Fütüvvetnâmelerin Yeri, İst., 2011.
- Turan, Osman, Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul, 1971.
- Not: Yazan: Dr. Öğr. Üyesi Ramazan Ata, Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, İslam Tarihi Anabilim Dalı, ataramazan68@gmail.com, Cep. Tel: 05058211942.